

סיום סידור התפילה של רב סעדיה גאון / The Conclusion of Se'adya Gaon's Prayerbook

Author(s): ירחמיאל ברודי and Robert Brody

Source: *Tarbiz* / ניסן-סיוון (חוברת ג, תרביץ, ניסן-סיוון תשנ"ד, כרך סג, *Tarbiz* (תשנ"ד), pp. 393-401

Published by: Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23598988>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

JSTOR

Mandel Institute for Jewish Studies / המכון למדעי היהדות ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרביץ

סיום סידור התפילה של רב סעדיה גאון

מאת

ירחמיאל ברודי

לבינה נחמה ויצחק דוד
עם הצטרפם לציבור המתפללים

מהדורת הרפוס של סידור רב סעדיה גאון, שיצאה לאור בשנת תש"א,¹ מיוסדת בעיקר על כתב־יד אחד בספריית הבודליאנה באוקספורד (סימנו Hunt. 448), המכיל את רובו של החיבור, אך לקוי בכמה מקומות. המהדירים (ש' אסף, י' דודון וי' יואל) הסתייעו במספר גדול של קטעי גניזה בכדי להשלים ולתקן את נוסחו, במידת האפשר, אולם לא עלה בידם לתקן את כל ליקוייו של כתב־יד אוקספורד. בשנים שלאחר הוצאת המהדורה פֶּרסם נפתלי וידר שני מאמרים חשובים, המבוססים על זיהוי קטעי גניזה נוספים השייכים לסידור, ובעזרתם הצליח להשלים כמעט את כל המקומות החסרים.² הליקוי העיקרי שנותר היה סיומו של הסידור, אם כי וידר חש – בצדק – שאחד הקטעים שפֶּרסם 'כמעט שמסיים את הסדור כולו'.³ לאחרונה חזר צבי גרונר לדון בנושא, בעקבות גילוי של קטע גניזה נוסף, המכיל את סוף הסידור ממש, אך סיכם: 'אמנם שמחה גדולה היא לנו לגלות ולפרסם את סיומו של סידור רס"ג, ברם אי־אפשר לדעת כמה חסר בין סיום הנדפס לתחילת הדף השני שאנו מפרסמים (נוסף על השורות החסרות אצלנו). עדיין חבל על דאבדין ולא משתכחין'.⁴ כעת יכולים אנו להצטרף לשמחתם של וידר וגרונר, ולהשלים את הפער הקטן שנותר בעקבות עבודותיהם החשובות.

- 1 סדור רב סעדיה גאון, כתאב ג'אמע אלצולואת ואלתסכית, 'וצא לאור על ידי ישראל דודון ז"ל, שמחה אסף ז"ל, יששכר יואל, ירושלים תש"א.
- 2 הראשון 'יצא לאור סמוך להוצאת הסידור: N. Wieder, 'Fourteen New Genizah-Fragments of Saadya's *Siddur* Together with a Reproduction of a Missing Part', in: E.I.J. Rosenthal (ed.), *Saadya Studies*, Manchester 1943, pp. 245–283. המאמר השני 'יצא כעשר שנים לאחר מכן: 'השלמות ותיקונים לסדר רב סעדיה גאון', ספר אסף, ירושלים תש"ג, עמ' 260–237.
- 3 עמ' 238 במאמרו השני, שם.
- 4 'מספרי הלכה שלגאונים', עלי ספר, טו (תשמ"ח-תשמ"ט), עמ' 31–35. הציטוט לקוח מעמ' 34.

[תרכ"ז – רבעון למדעי היהדות, כרך סג/ג (תשנ"ד)]

תוספת זו מבוססת אף היא על זיהויים של קטעי גניזה נוספים.⁵ כבסיס להחזרת חלקו האחרון של הסידור, בחרנו בקטע מאוסף מוצרי, שסימנו VIII.188.⁶ קטע זה חופף בתחילתו את כתביהיד שפרסם וידר,⁷ ונמשך עד סוף החיבור, אך הוא קרוע לאורכו, וכמחצית מכל שורה חסרה. כמעט כל המקומות החסרים ניתנים להשלמה מתוך שלושה קטעי גניזה נוספים: (1) כתביד א, וסטמינסטר קולג' 10 Glass, דף גדול החסר מספר שורות בראשו, ומלים ספורות בפניותיו. עמוד א מכיל טקסט של סידור רס"ג, המקביל למהדורה דלהלן, מאמצע שורה 17 ('תם יקול') עד אמצע שורה 29 ('יקרא חסב'); סיום הסידור היה בשורות הראשונות, האבודות, של עמוד ב. מה ששרד בעמוד זה שייך לספר אחר של רס"ג, על דיני השחיטה, שנעסוק בו אי"ה בהזדמנות אחרת; (2) כתביד ב, קמברידג' T-S NS 325.177, דף 2, שאותו פרסם גרונר.⁸ הדף לקוי בראשו, וחסרות שורות וחלקי שורות בכל עמוד. המצוי בעמוד א מקביל למצוי בשורות 19 ('תסביח') עד 26 ('זמשרוב ומשמום')⁹ דלהלן, והמצוי בעמוד ב לשורה 29 עד סוף החיבור (בליקויים); (3) כתביד ג, אוקספורד MS Heb. d. 25, דף 23, עמוד א, מכיל מאמצע שורה 30 ('כלא האזינו') עד סוף הסידור.¹⁰ החלוקה לשורות במהדורתנו היא זו של כתביד מוצרי; ההשלמות, על-פי כתביד מקבילים, סומנו בסוגריים מרובעים, והשלמות הנעדרות תימוכים ישירים – בסוגריים מתולתלים. שינויי הנוסח המעטים בין הקטעים החופפים מובאים באפראט; סימני הפיסוק נוספו לנוחות הקורא ולהבלטת האקרוסטיכון של הפיוט.¹¹

- 5 קטעים רבים מאוד של סידור רס"ג מצויים בגניזה, ומן הראוי לתארם במרכז. וידר, בפתיחה למאמרו העברי (לעיל, הערה 2, עמ' 238), הבטיח לפרסם רשימה של קטעים שזיהה בשעתו, אך למרבה הצער, מעולם לא נתפרסמה רשימה זו. עשרות רבות של קטעים, בעיקר מאותם חלקים של הסידור הכוללים הוראות הלכתיות, רשומים בקטלוג של קטעי הספרות הרבנית בסדרה החדשה של אוסף טיילור-שכטר שהכנתי, והוא עומד להתפרסם בהוצאת אוניברסיטת קמברידג'.
- 6 קטע זה מוזהה אל נכון בקטלוג של אוסף מוצרי שיצא לאור לאחרונה, מטעם בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי; קטלוג של אוסף ז'אק מוצרי, ירושלים תש"ן, עמ' 232.
- 7 תחילתו במלה 'ללחנכה', המצויה במהדורת וידר במאמרו העברי (לעיל, הערה 2), עמ' 253, שורה 52. ליקויי כתביד מוצרי מרובים, והשינויים בין נוסחו לבין הנוסח שפרסם וידר מעטים וקלי ערך; הילכך התחלתי את המהדורה דלהלן בתחילת אותו ענין שסופו חסר במהדורת וידר, סמוך לסוף דף 1 ע"ב של כתביד מוצרי.
- 8 אולם בדקתי את צילום כתביהיד במכון לתצלומי כתביהיד עבריים, והצלחתי לתקן את קריאותיו של גרונר במספר מקומות. על הברלים אלה בפענוח לא אעיר להלן.
- 9 המלה 'משמום' נוספת בנוסח כתביד זה, לעומת הנוסח של כתביד מוצרי. ראה להלן, הערה 25.
- 10 המהדירים הראשונים של הסידור השתמשו בעמוד ב של דף זה, וכן בדף 24 השייך לאותו כתביד, ונתנו לו את הסימן א' (ראה: סדור רס"ג [לעיל, הערה 1], עמ' 45), אך לא ידעו כיצד לשלב את המצוי בדף 23 ע"א. השווה: A. Neubauer & A.E. Cowley, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library*, II, Oxford 1906, col. 138.
- 11 ההשלמות לשורות 1–8 הן על-פי כתביד קמברידג' T-S H2.103 שפרסם וידר במאמרו העברי (לעיל, הערה 2), עמ' 254–255 (אף כאן תיקנתי מספר קריאות מבלי להעיר על כך, על-פי בדיקת תצלום כתביהיד). כתביד זה יכונה ד לצורך ציון נוסחיו באפראט. ההשלמות לשורות 9–14 מבוססות על

- מִן אֲנוּאֵעַ אֶלְתִּסְבִּיחַ. וּמִן בִּרְךְ לִיקְרָא פִי אֶלְסִפֶּר אוֹ לִיעֲמֵל וְאַחֲרָה מִן אֶלְמִצוֹת] 20
 מִתַּל בִּיעוֹר חֲמֵץ וּמָא אֲשַׁבְּחָה תָּם [תַּכְלֵם וְקִדְ קִטְעַ אֶלְבִּרְכָּה]
 וִיחֲתַאג אֵן יַעֲרִידָהּ תַּאנִּיָּה; וְאִמָּא מִן בִּרְךְ לִיאֲכַל גִּדָּא אוֹ פִּאכָהָ]
 אוֹ יִשְׂרָב שְׂרַאבָּא תָּם תַּכְלֵם פִּימָא [בִּין דִּלְךְ פִּלֵּם יִקְטַע אֶלְבִּרְכָּה וְלֹא]
 יִחֲתַאג אֵן יַעֲרִיד, אֶלְלֵהֶם אֵלָא אֵן יַפְעַל [וְאַחֲרָה מִן ד' כִּלָּאֵל: אִמָּא אֵן יִנָּאם]
 אוֹ יִדְכַּל אֶלְכִּלָּא אוֹ יַצְלִי אוֹ יִבְרַךְ בִּרְכַּת הַמּוֹזוֹן,
 25 [פִּאנָה בִּאחַד] הִדָּה [יִקְטַע מִגִּלְסָה, וִילִזְמָה יַעֲרִיד אֵלִי אֶלְבִּרְכָּה עֲלִי כָל מִאֲכוּל
 [וּמִשְׁרׁוֹב] וְאַלְאֲצַל אֶלְגִּנְאֲמַע לִהְדָּה אֶלְאֲרִבְעָה אֵן כָּל
 פִּעַל לֹא יִמְכֵּן אֶלְאֲנִסְאֵן אֶלְאֲכַל וְאַלְשִׁרֵּב פִּי חָאֵל מָא הוּא פִּאֲעֵלָה, פִּקְד פִּצַּל
 בָּה מִגִּלְסָה. וְתַפְצִיל אֶלְפִּרָאֲשֵׁאֵת עֲלִי סִכְעָה סִכְעָה לֹא נִגְעַל
 [לְדִלְךְ חֲדָר] {אֵד כָּל רִגְלָ} אֲנִמָּא יִקְרָא חֲסֵב טֹאקְתָּה פִּי אֶלְקוּהָ אוֹ
 30 {פִּי אֶלְעֵלֶם, מָא} {כִּלָּא הַאֲזִינוּ} פִּאֵן תַּפְצִילֵהָ מִרְסוּם מַחְדוֹד, וְהוּ:
 [הַאֲזִינוּ, זִכֵּר יְמוֹת עוֹלָם], יִרְכִּיבֵהוּ עַל בִּמְתִּי אֲרִץ, וִירָא יוֹי' וִינָאץ,
 [לֹו חֲכֵמוֹ, כִּי אֲשָׁא אֶל שָׁמַיִם, וִי] בָּא מִשָּׁה. וְאִמָּא אֵלִי' פִּוֹאֲסִיק
 [אֶלְתִּי לַיּוֹם אֶלְאֲתִנִּין וְאַלְכִּמִּיס פ] מִשְׁהוֹרָה: תָּם אֶלְכֵּתֵאֵב וְלֵלָה אֶלְחֲמֵר
 [ב]רׁוֹךְ יִי' לְעוֹלָם אֲמֵן וְאֲמֵן

19 לִיעֲמֵל] ב: יעמל. 20 אֲשַׁבְּחָה] ב: אֲשַׁבְּחָה. וְקִדְ] ב: פִּקְד. 21 אֵן] לִיתָא א. פִּאכָהָ] ב: פִּאכָתָה. 22 שְׂרַאבָּא] א שְׂרַאב. אֶלְבִּרְכָּה] ב: אֵל בִּרְכָּה. 23 אֵן] לִיתָא א. אֶלְלֵהֶם] א: אֶלְלֵהֶם (ו). יַפְעַל] א: יַעֲמֵל. 24 יִדְכַּל] א מוֹסִיף: אֵלִי. 25 בִּאחַד] ב: בִּאחֲרִי. וִילִזְמָה] ב מוֹסִיף: אֵן. אֵלִי] לִיתָא א. ב. 26 וּמִשְׁרׁוֹב] ב מוֹסִיף: וּמִשְׁמוּם (רֹאה הָעֵרָה 25). אֶלְאֲרִבְעָה] א: אֵלֶר'. 27 אֶלְאֲנִסְאֵן] א: אֶלְאֲנִסְן. 28 אֶלְפִּרָאֲשֵׁאֵת] א: אֶלְפִּרָאֲסֵאֵת. 30 וְהוּ] לִיתָא ב, ג. 32 שָׁמַיִם] ג: שָׁמ'. 33 אֶלְאֲתִנִּין וְאַלְכִּמִּיס] ב: אֵל אֲתִנִּין וְאֵל כְּמִיס. 34-35 הַקּוֹלוֹפוֹן שֶׁל ג: תָּם בְּעוֹן אֶלְרַחֲמֵן. בְּכַתְּבִיד ב יֵשׁ שְׁנֵי קוֹלוֹפוֹנִים, שֶׁנִּכְתְּבוּ בִּידֵיִם שׁוֹנוֹת. הַמִּקְרִי: תָּם אֵל סִידוֹר אֶלְצִלוֹת בִּאֲדֵן אֶלְלָה אֶלְחֲמֵר לֵלָה אֶלְוֹאֲחֵר אֵל עֲרִל; הַשְּׁנִי: תָּם הִדָּא אֶלְרִפָּה מִן סִנָּה תִּשְׁעָ וְכִמְסִמִּיָּה.

[תִּרְגוּם: וְכֹאשֶׁר סִימְנָנוּ אֶת (קִרְיָאֵת) הַתּוֹרָה בְּיוֹם כ"ג תִּשְׁרִי, יִבְרַךְ הַמְּבַרֵּךְ: בְּרוּךְ אַתָּה יוֹי' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בִּגְלַל אֲבוֹת בְּנִים גִּדְּלָנוּ... פִּתְחוּ כוֹלָם פִּיהֶם וְאִמְרוּ: יוֹי' יִמְלוֹךְ לְעוֹלָם וְעַד, יוֹי' יִמְלוֹךְ לְעוֹלָם וְעַד, בְּרוּךְ אַתָּה יוֹי' נוֹתֵן הַתּוֹרָה. וְיֵשׁ מִי שֶׁמִּסִּיִּים אֶלְפִּי־בֵית זֶה בְּדִיבּוֹר [אֲרוּךְ?], אֵךְ אֵין רֹאוי לומר זֹאת, בִּגְלַל שִׁישׁ בּוֹ מִן הַיִּיתוֹר. אוֹ יֹאמֵר 'שִׁמְחוּ בְּשִׂמְחַת תּוֹרַת מֹשֶׁה כִּי אֱלֹהִים נִתְּנָה לְמֹשֶׁה, עַל הֵר סִינִי יִרַד וְדִבֵּר עִם מֹשֶׁה'¹⁷ וּמָה שְׂרוּצָה מִסּוּגֵי הַתִּשְׁבָּחוֹת.

וּמִי שֶׁבִּירַךְ (כְּדִי) לְקִרְוֹא בִּסְפֵר אוֹ לַעֲשׂוֹת אַחַת מֵהַמִּצְוֹת, כִּגוֹן בִּיעוֹר חֲמֵץ וְהִדּוּמָה לוֹ, וְאִזְדִּבֵּר, כִּבְר הַפְּסִיק אֶת הַבִּרְכָּה וְצִרִיךְ לַחְזוֹר עֲלֶיהָ שְׁנִית. אוֹלָם, מִי שֶׁבִּירַךְ (כְּדִי) לְאֲכֹל מִזֶּן אוֹ פִּירוֹת¹⁸ אוֹ לִשְׁתּוֹת שְׁתִּיָּה, וְאִזְדִּבֵּר בִּינְתִיִּים, לֹא הַפְּסִיק אֶת הַבִּרְכָּה

17 הַשְּׁוֹהָה מַחְזוֹר וִיטְרִי, עִמ' 460 (סוּף סִימֵן תַּכְבֵּי).

18 נִרְאֶה שֶׁהַגָּאוֹן הִזְכִּיר כֹּאן אֶת הַפִּירוֹת בְּנִפְרֵד, כְּדִי לְהַבְהִיר שֶׁאֵין דִּין זֶה תְּלוּי בַּקְבִּיעֵת סְעוּדָה.

ואינו צריך לחזור (עליה), אלא אם כן עשה אחד מארבעה דברים: או ישן, או נכנס לבית הכיסא, או התפלל, או בירך ברכת המזון; ובאחד מאלה הפסיק את מושבו ויתחייב לחזור על הברכה על כל מאכל ומשקה. והעיקרון הכולל את ארבעת אלה, שכל מעשה שלא יוכל האדם לאכול ולשתות כאשר הוא עושה אותו, כבר הפסיק בכך את מושבו.

וחלוקת הפרשות לשבעה שבעה (קרואים) לא נשווה לזאת גבולות, בגלל שכל אדם יקרא כפי יכולתו, בכוח או בידיעה, פרט להאזינו, שחלוקתו קבועה ומוגדרת, והיא: האזינו, זכר ימות עולם, ירכיבוהו על במתי ארץ, וירא ה' וינאץ, לו חכמו, כי אשא אל שמים, ויבא משה. אך עשרת הפסוקים של יום שני וחמישי ידועים. נגמר הספר, והשבח לאלהים: ברוך ה' לעולם אמן ואמן:]

יש להעיר בקצרה על שלוש סוגיות הנדונות בחלק זה של הסידור:

(א) מתברר שצדק וידר כשהניח, בעקבות תמצית שיטת רס"ג המובאת בחלק מהנוסחים של סדר רב עמרם, שרב סעדיה התנגד רק לאמירת הטורים האחרונים של הנוסח המפויט 'אשר בגלל אבות', מאות צ ואילך, בגין תוכנם,¹⁹ וכנראה צדק גם בכך שהגאון קיבל אף את הנוהג לסיים נוסח זה בחתימה, 'ברוך (אתה ה') נותן התורה'.²⁰ מעניין שרס"ג לא התנגד להגשמה המתבטאת בטורים י"כ של הפיוט, 'מין ה' טפחים בלוח וימין משה טפחים בלוחות, כי ארך הלוחות ששה טפחים וטפחים מופרש בין יד ליד', אלא דווקא לתיאור של פטירת משה הכלול בטורים האחרונים. התנגדותו זו מנומקת בתכלית הקיצור, 'למא פיה מן אלזיאדה', כלומר 'בגלל שיש בו מן הייתור'; או, לפי הפראפראזה שבנוסחי סדר רב עמרם, 'שיש בה תוספת דברים שאין ראויין לאמרן'. לדעתי, ניסוח דברי הגאון רומז לכך שהתנגדותו התייחסה לתוכנם של טורים אלה – מן הסתם בגלל שהתיאור של התנהגות

19 ראה המאמר העברי של וידר (לעיל, הערה 2), עמ' 251 והערה 73 (והשווה: R. Brody, 'Saadya Gaon on the Limits of Liturgical Flexibility', in: J. Blau & S.C. Reif [eds.], *Geniza Research after Ninety Years: The Case of Judaeo-Arabic*, Cambridge 1992, pp. 40–46). קביעת וידר, שהקטע שרס"ג התנגד לו מתחיל באות צ של הפיוט, מבוססת על תמצית דעתו של רס"ג המובאת בחלק מנוסחי סדר רב עמרם (מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב, עמ' קעח; עיין שם, עמ' 250 והערה 71).

20 וידר (שם), עמ' 251. לפי הרווח שבכתב־היד, קרוב לוודאי שיש להשלים את חתימת הברכה (נותן מקום ל־20 אותיות בערך אחרי השלמת 'לעולם ועד'), אם כי בדוחק אפשר להציע שהסופר השאיר מקום חלק בסוף השורה, לאחר שסיים את נוסח הברכה. אפשר להשלים כפי שהוצע לעיל בפנים, 'ברוך (אתה) יי' נותן התורה', או לחלופין 'ברוך נותן התורה'. קרוב יותר להניח שהסופר קיצר כמקובל לרוב, את המלים החוזרות בנוסחי הברכות כולן; אך גם אילו נשחזר 'ברוך נותן התורה' בלבד, אין זה אומר בהכרח שלדעת הגאון אין להזכיר במקום זה את השם, והסופרים רגילים לקצר אף בכגון זה. (השווה למשל: אוצר הגאונים [כרך ראשון] למסכת ברכות, סימן שנב.) דברים דומים ניתן לומר לגבי שחזור הטקסט בתחילת שורה 2 לעיל: אפשר להשלים כפי שהצענו בפנים, או להשלים 'ברוך אתה יי' אשר בגלל אבות', בהשמטת 'אלהינו מלך העולם'.

משה ('צעק משה צעקה גדולה בשעה שאמר לו הקודש עלה ומות בהר, קרע בגדיו והרים קולו...') לא נראה לרס"ג מתאים לכבודו של משה רַבֵּנו, למרות שמוטיב זה נפוץ למדי במדרשים המאוחרים – ולא להזכרתם בהקשר זה דווקא.²¹

(ב) רב סעדיה קובע, ששיחה בין ברכת המצוות לקיום המצווה מהווה הפסק, מה שאין כן בברכת הנהנין: לגבי אלו נחשבות ארבע פעולות בלבד להפסקות המחייבות לחזור ולברך, והמכנה המשותף לפעולות אלו הוא שאי-אפשר לאכול ולשתות במהלכן.²² בנוגע לברכת המצוות, נראה שניתן בקלות להצביע על מקור תלמודי לשיטת הגאון, והוא הסוגיה המפורסמת (מנחות לו ע"א) העוסקת בכרכות התפילין,

אמר רב חסדא: סח בין תפילה לתפילה, חוזר ומברך. סח אין, לא סח לא? והא שלח רב חייה בריה דרב הונא משמיה דר' יוחנן: על תפילה של יד אומר 'ברוך אשר קדשנו במצותיו וצונו להניח תפילין', על תפילין של ראש אומר 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על מצות תפילין' אביי ורבא דאמרי תרויהו: לא סח – מברך אחת, סח – מברך שתיים.

מה שלא יהיה הפירוש המדויק של סוגיה זו, ברור על כל פנים שהשיחה מהווה הפסק בין הברכה שנאמרה לפני הנחת תפילה של יד לבין הנחת תפילה של ראש, ולכן מתחייבת ברכה נוספת, במקרה זה – על הנחת התפילה של ראש.²³ אף הדוגמה שנקט הגאון, של בריקת חמץ, היתה נפוצה כנראה בתקופה זו; מסתבר שהיה זה המקרה השכיח ביותר של מצווה שביצועה נמשך זמן רב יחסית.²⁴

21 השווה סידור רס"ג (לעיל, הערה 1), עמ' יא. למראי מקום למדרשים, ראה: גינצבורג (לעיל, הערה 13), עמ' 159–160, הערות 946–947. מוטיב זה מופיע גם בפייטנות הקדומה, ראה: M.L. Klein, *Genizah Manuscripts of Palestinian Targum*, Cincinnati 1986, I, pp. 362–363.

22 נראה לי ברור שהכוונה דווקא להפסקה במהלך הסעודה, ולא בין ברכת הנהנין לתחילת האכילה או השתייה (השווה: גרונר [לעיל, הערה 4], עמ' 34, הערה 16). שהרי לפי סוגיית הבבלי, ברכות מ רע"א, כל דיבור שאינו נחוץ מהווה הפסקה בין ברכת 'המוציא' לתחילת הסעודה.

23 מפורסמת מחלוקת הראשונים בעניין זה: האם לפי אביי ורבא אין לברך כלל על תפילה של ראש אם לא סח בינתיים (כלומר, 'מברך אחת' על של יד ושל ראש ביחד), או שבכל מקרה מברך על של ראש את ברכת 'על מצוות תפילין', ואם סח בינתיים, חוזר ומברך אף את ברכת 'להניח תפילין'; לסיכום ראה למשל: טור אורח חיים, סימן כה. מחלוקת זו נתגלעה כבר בתקופת הגאונים: מקורות רבים צוינו בספרי: תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון, 'ירושלים תשנ"ד', עמ' 111, הערה 21. דעתו של רס"ג בשאלה זו אינה ברורה, בגלל ספקות לגבי נוסח דבריו: ראה סידור רס"ג (לעיל, הערה 1), עמ' צד, שינויי נוסח לשורה 15. לפי תשובת רב דוסא, המסבירה את שיטת רס"ג אביו (אוצר הגאונים [כרך שלישי] למסכת פסחים, סימן כב), נראה שיש מקום להבחין בין שיחת חולין לבין דיבור הקשור לעניין המצווה. הבחנה כזו יכולה להסתייע בסוגיית התלמוד בנוגע לברכת 'המוציא' (ראה בהערה הקודמת), אך לדברי רס"ג יש להחמיר יותר בנוגע להפסקות בכרכות המצוות מאשר בנוגע לברכת הנהנין, ולכן לא ברור אם הבחנה כזו היתה מקובלת עליו. אף מסתימת לשונו בקטע שלפנינו נראה לכאורה שלא חילק בין דיבור לדיבור, אם כי אפשר שקיצר כאן, ולא נכנס לכל פרטי הדיון.

24 ראה אוצר הגאונים למסכת פסחים, סימן יח"כב, בייחוד סימן יט (צוין בידי גרונר [לעיל, הערה 4],

פחות ברור הוא הדין של הפסקות בין ברכות הנהנין לאותן הנאות, בעיקר של אכילה ושתייה,²⁵ שמברכים לפנייה. נראה ברור למדי שאין השיחה נחשבת להפסקה במהלך הסעודה,²⁶ הגם שהיו גאונים שראו בסיפור ההגדה בליל הסדר הפסקה כזו.²⁷ אך מקור הרשימה של הפעולות שיש בהן משום הפסקה מצריך עיון. רק לגבי המקרה של ברכת המזון נמצא מקור חד־משמעי בתלמוד, ומקור זה אף מעלה את ההסבר הכללי שמזכיר הגאון: בחולין פו סע"ב נאמר, שאפילו לדעת ר' יהודה, המצריך לכסות את דם החיה השחוטת לפני ששוחטים את העוף, אין לברך על כיסוי הדם של שניהם אלא ברכה אחת בלבד. התלמוד שואל אם אין זה סותר את המסופר על תלמידי רב, שאמרו 'הב ליבריך' ולאחר מכן אמרו 'הב לישתי', ומסר להם רב ימר סבא, בשם רב, שאסור לשתות אחרי שאומרים 'הב ליבריך'. התירוץ (שם פז רע"א) הוא, 'הכי השתא?! התם משתא וברוכי בהדי הדדי לא אפשר, הכא אפשר דשחיט בחדא ומכסי בחדא',²⁸ משמע שהעיקרון הקובע הוא, שאם עשה פעולה שבמהלכה לא היה יכול לאכול ולשתות, נפסקה בכך הרציפות בין הברכות שקדמו לאותה פעולה לבין האכילה שלאחריה, ולכן יש לברך אחרי האכילה הקודמת, ורק לאחר מכן להתחיל בסעודה נוספת, אם רצונו בכך.²⁹

אולם קרוב לוודאי שרב סעדיה לא ראה הסבר כללי זה כקובע מבחינת ההלכה, שהרי לפי אותו הסבר, ניתן היה לחשוב על פעולות נוספות (כגון אמירת ברכות שונות, או קריאת שמע) שאין לאכול ולשתות במהלכן, ועם זאת לא נכללו ברשימה שערך הגאון של פעולות המהוות הפסקה.³⁰ נראה לי שנכללו כאן רק פעולות שלגביהן ניתן למצוא לפחות רמזים ברורים, אם לא דברים מפורשים, במקורות הקדומים. המקור לעניין השניה יכול להיות

עמ' 34, הערה 14). לדוגמה אחרת, הנוגעת למצוות כיסוי הדם (השווה להלן בטקסט, ליד ההפניה להערה 28), ראה: ס' ששון (עורך), הלכות פסוקות, ירושלים תשי"א, עמ' רו; ע' הילרסהיימר (עורך), הלכות גדולות, ג, ירושלים תשמ"ז, עמ' 237.

25 לפי כתב־יד אחר (ראה שינויי הנוסח לשורה 26), מדובר אף על ברכות הרי"ת. אמנם ידוע שבתקופה קדומה נהגו לברך על המוגמר בסוף הסעודה (ראה למשל: ברכות ו, ו); אך אם נניח שכבר בירכו על בשמים במהלך הסעודה, קשה לכאורה לטעון שיצטרכו לברך פעם נוספת בגלל הפסקות כאלו, ראה: תוספתא ברכות ה, לב (מהדורת ליברמן, עמ' 32) ומקבילות. אולם ניתן אולי להציע שחלקה הראשון של ברייתא זו נשנה אגב סופה, עיין שם.

26 ראה לעיל, הערה 22.

27 על מחלוקת הגאונים בנוגע למספר הכוסות שיש לברך עליהן בליל הסדר דנתי בספרי (לעיל, הערה 23), עמ' 259–260. רס"ג כנראה סבור שאין משום הפסקה באמירת ההגדה, ואין צורך לברך על הכוס השנייה; ראה סידורו (לעיל, הערה 1), עמ' קמ, ושינויי הנוסח לשורה האחרונה שם.

28 כלומר, אפשר לכסות את דם החיות בידו האחת, בו בזמן ששוחט את העוף בידו השנייה; מה שאין כן במקרה של ברכת המזון, שהרי אסור לאכול ולשתות באמצע הברכות.

29 ראה בעיקר פסחים קא ע"ב – קב ע"א; והשווה שם, ק ע"א–ע"ב (ומשנת שבת המובאת להלן, בפנים).

30 השווה למשל את סוגיות פסחים שצינו בהערה הקודמת, וכן תוספות לחולין פז ע"א, דיבור המתחיל 'משתא וברוכי בהדי הדדי לא אפשר' (אך הראיה המובאת שם בנוגע לתפילה אינה מכרעת, ובוודאי לא היתה מקובלת על רס"ג).

במשנת פסחים י, ה, שממנה משתמע שהשינה מסיימת בהכרח את רציפות הסדר, 'ישנו מקצתן - יאכלו, כולן - לא יאכלו. רבי יוסי אומר: נתנמנמו - יאכלו, נרדמו - לא יאכלו'. ולגבי תפילה (בניגוד לקריאת שמע), קרוב להניח שהגאון למד מן האמור במשנת שבת א, ב: 'לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל. לא יכנס אדם למרחץ ולא לברסקי ולא לאכול ולא לדון, ואם התחילו, אין מפסיקים. מפסיקים לקרוא קריאת שמע, ואין מפסיקין לתפלה'. אם מצרפים למשנה זו את היריעה, שהאיסור להפסיק את התפילה בעניינים אחרים חמור הרבה יותר מהאיסור המקביל לגבי קריאת שמע, ניתן לפרש שאין להפסיק את הסעודה ולהתפלל, בגלל שרבר זה היה קוטע את רצף הסעודה, ומביאה בהכרח לידי סיום, על כורחם של הסועדים; מה שאין כן קריאת שמע, שאינה קוטעת את הסעודה בצורה נחרצת. לגבי המקרה הרביעי, של כניסה לבית הכיסא (כלומר, עשיית הצרכים),³¹ לא מצאתי מקור במשנה או בתלמוד הבבלי. אך הלכה זו מופיעה בספרות הגאונים לפני זמנו של רב סעדיה,³² וניתן למצוא לה סימוכים בברייתא (יומא ל ע"א), הקובעת שהמשתין במהלך הסעודה 'נוטל ידו אחת ונכנס', בהשוואה לדברי הירושלמי בעקבות המשנה (יומא ג, ב): 'זה הכלל היה במקדש: כל המיסך את רגליו טעון טבילה, וכל המטיל מים טעון קידוש ידים ורגלים'. על זה שואל הירושלמי (שם מ ע"ב): 'מסיכה לא שעה קלה היא? שנייא היא מסיכה, שעשו אותה כהפלג'.³³ משמע שעשיית הצרכים נחשבת כהפסק באופן מיוחד, למרות שנמשכת זמן קצר בלבד; ואם בנוגע לסעודה החמירו פחות מאשר בנוגע למקדש, עדיין ניתן לומר שהדרישה לנטילת ידים עם החזרה לסעודה מלמדת על הפסקה, הגוררת בעקבותיה את הצורך לחזור על ברכות הנהנין הכרוכות בסעודה.

(ג) לדברי רס"ג, אין להקפיד על חלוקה מסוימת בין שבעת הקרואים העולים לתורה ברוב השבתות, פרט לשבת של פרשת האזינו. בכך ממשיך הוא את המצב הקדום, העולה מתוך המקורות התלמודיים, המסתפקים בקביעה שכל אחד יקרא שלושה פסוקים לכל הפחות (מגילה ד, ד). אף החלוקה לפרשיות תלויה כידוע במנהג, אך ברור שבשביל רס"ג קובע בעניין זה המנהג הבבלי, והחלוקה לחמישים וארבע פרשות שבועיות נחשבת לדבר ידוע ומפורסם.³⁴ כמובן מעיד הגאון על קיום מנהג ידוע לגבי הקריאה של יום שני וחמישי (ושבת

31 ברור שהכוונה אפילו להשתנה, כמפורש בדברי רס"ג במקום אחר: ראה סידורו (לעיל, הערה 1), עמ' קו. נראה לי שהגאון השתמש כאן בניסוח של 'כניסה לבית הכיסא' כדי ליצור רשימה מקיפה אך קומפקטית ככל האפשר של המקרים המהווים הפסקה, ולא מתוך רצון להשתמש בלשון נקייה.

32 ראה: ע' הילדסהיימר (עורך), הלכות גדולות, א, ירושלים תשל"ב, עמ' 105. מקור זה צוין על-ידי ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, א, ניויורק תשט"ו, עמ' 63.

33 כך הנוסח בכתב-יד לידן (בדפוסים נמצאת פעמיים הצורה המשובשת 'סמיכה', במקום 'מסיכה'); ראה ליברמן, שם.

34 ליתר דיוק, רס"ג מדבר על 53 פרשיות, משום שהוא מחשיב את נציבים-וילך לפרשה אחת, הניתנת לחלוקה. ראה סידור רס"ג (לעיל, הערה 1), עמ' סג"שסה. אף ההפטרות של כל הפרשיות נחשבות לידועות, ראה שם, עמ' שסז.

במנחה) במשך השנה כולה.³⁵ אולם עדיין לא התגבש מנהג ברור כל-כך לגבי החלוקה הפנימית של כל אחת מהפרשות, פרט לאחת; שיטת החלוקה של פרשת 'האזינו' אכן קרומה מאוד, והיא נרמזת כבר בדברי האמוראים.³⁶

35 הגאון לא הזכיר כאן את הקריאה של תפילת מנחה בשבת, השווה לזו של ימי שני וחמישי (ראה מגילה ד, א), אך כבר עשה זאת קודם לכן: סידור רס"ג (לעיל, הערה 1), עמ' שסג. כמו כן לא דייק בכנותו קריאה זו 'עשרת הפסוקים': זהו השיעור המזערי (מגילה כא ע"ב), אך ברוב הפרשות קוראים יותר מכמות זו.

36 הסימן 'הזיו לך' לציון תחילת ששת החלקים של שירת האזינו (העולה השביעי קורא את הסיום הפרוזאי שלאחר סוף השירה) מובא בשם רב בבבלי ר"ה לא ע"א, ומסורת המתאימה לסימן זה מובאת במסכת סופרים בשם ר' יוסי ב"ר אבון (מהדורת מ' היגער, ניריורק תרצ"ז, עמ' 231–232; אך השווה הערת המהדיר שם, ודבריו במבוא, עמ' 21–22). אלא שנחלקו המנהגים בנוגע לקביעת הקריאה השלישית והרביעית, המסומנות באותיות י"ו: ראה מסכת סופרים שם, ואוצר הגאונים [כרך חמישי] למסכת ראש השנה, סימן פג"פה [צוין על-ידי גרונר] [לעיל, הערה 4], עמ' 34, הערה 14. המסורת שבידי רס"ג שונה מזו המובאת בשם רב האיי גאון (שם, סימן פה), ומתאימה לזו המצויה במקורות גאונים אחרים (שם, סימן פג"פד). [בסי' פו שם מובא בשם רס"ג פירוש דרשני לסימן 'הזיו לך': אך גם אם נקבל ייחוס זה, ברור שאין הסימן יוצא מדי פשוטו; ראה ההקשר בתלמוד, שם.]